5

เรื่อง

พระพุทธรูปปางต่างๆ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้น

294.3
ป
C.8

พระราชทานในงานพระราชกุศลราชคฤหมงคล

ขึ้นพระตำหนัก จิตรลดารโหฐาน

ณ วันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921576, 3915068

เรื่อง
พระพุทธรูปปางต่างๆ

8 ก.ย. 2520

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้น
พระราชทานในงานพระราชกุศลราชฤหมงคล
ขึ้นพระตำหนัก จิตรลดารโหฐาน

ณ วันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐

64551

คำนำ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่า ปางของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงพระพุทธจริยาวัตรตามพุทธประวัติ และที่มีผู้คิดสร้างขึ้นในภายหลังมีอยู่หลายปางด้วยกัน ถ้าได้รวบรวมขึ้นเรียงตามลำดับในพุทธประวัติ ให้มีคำอธิบายลักษณะของปางนั้น ๆ ตลอดจนที่มาและความนิยมในการสร้าง รวมทั้งปางต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ให้มีปางมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ก็จะเป็นคุณประโยชน์แก่การศึกษาของพุทธศาสนิกชน และบรรดาผู้ที่สนใจ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (บ่วน อินทุวงส) เปรียญ ภัณฑารักษ์พิเศษแห่งกรมศิลปากร กับนายเกษม บุญศรี เปรียญ ดำเนินการสนองพระราชประสงค์

บัดนี้ จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลราชคฤหมงคลขึ้นตำหนักจิตรลดารโหฐานที่ก่อสร้างเพิ่มเติมใหม่ จึงทรงพระราชดำริว่าเป็นโอกาสอันควรที่จะจัดพิมพ์หนังสือพระพุทธรูปปางต่างๆ นี้ขึ้นเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกถึงงาน.

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ

ข้อความเบื้องต้น

ในครั้งพุทธกาลหรือก่อนนั้น ไม่ปรากฏว่าคนในยุคนั้นนิยมทำรูปเคารพหรือรูปบุคคลซึ่งเป็นที่เคารพของตนขึ้นไว้เป็นที่สักการบูชากัน ในครั้งพุทธกาลนั้นเองมีข้อความที่ท่านพระคันถรจนาจารย์ได้กล่าวไว้ในมหาปรินิพพานสูตร มหาวรรค ทีฆนิกายว่า เมื่อพระพุทธเจ้าจวนจะเสด็จนิพพาน พระองค์ได้ทรงแสดงสถานที่ ๔ ตำบล คือ ๑. ตำบลที่พระพุทธเจ้าประสูติจากพระครรภ์โภทรของพระชนนี ณ สวนลุมพินีวัน แคว้นสักกะ ๒. ตำบลที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควงไม้มหาโพธิ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ ๓. ตำบลที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมจักรแก่คณะพระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แคว้นกาสี ๔. ตำบลที่พระพุทธเจ้าเสด็จนิพพาน ณ สาลวัน แคว้นมัลละ ว่าเป็นสังเวชนียสถาน คือสถานที่สำหรับทำให้เกิดความสลดใจเมื่อน้อมระลึกถึงพระองค์เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว หมายความว่าผู้นับถือพระองค์ที่ได้ทันเห็นพระองค์ หรือไม่ได้ทันเห็นพระองค์ ปรารถนาจะสักการะพระองค์ทางวัตถุ ก็ไปสักการะยังสถานที่นั้นแห่งใดแห่งหนึ่งก็ได้เป็นเหมือนได้สักการะพระองค์เหมือนกัน และมีข้อความอีก

ตอนหนึ่งในมหาปรินิพพานสูตรนั้นเองว่า เมื่อพระอานนท์เถระทูลถามถึงวิธีปฏิบัติในพระพุทธสรีระ เมื่อพระองค์เสด็จนิพพานแล้ว ก็โปรดให้จัดตามแบบอย่างพระศพของพระเจ้าจักรพรรดิ คือเมื่อถวายพระเพลิงแล้ว ให้ก่อสถูปบรรจุไว้ ณ ทางสี่แพร่ง เพื่อเป็นที่สักการบูชาของมหาชน ข้อความทั้งสองแห่งนี้แสดงให้เห็นชัดว่า ยังไม่นิยมทำรูปเคารพกัน แม้ล่วงพุทธกาลมาแล้วหลายร้อยปี ก็ยังไม่มีทำรูปเคารพ โบราณวัตถุครั้งรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช จักรพรรดิแห่งภารตวรรษ ราวพุทธศตวรรษที่ ๓ ก็ทำวัตถุที่เคารพของตนเพียงเป็นจำลองสังเวชนียสถานเท่านั้น เช่นที่ทรงแสดงธรรมจักร ก็ทำแต่เพียงรูปธรรมจักรกับพุทธบัลลังก์ไว้ให้เป็นที่หมายรู้เท่านั้น ต่อล่วงมาถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๖ จึงเกิดนิยมทำรูปเคารพกันขึ้น มีหลักฐานทางโบราณคดีปรากฏเป็น ๒ นัย นัยหนึ่งว่าพุทธศาสนิกชาวเมืองคันธาระได้ทำขึ้นก่อน โดยได้แบบอย่างมาจากชนชาติกรีก ซึ่งยกเข้ามาตั้งถิ่นอยู่ในคันธารราฐในยุคนั้น เพราะชาวกรีกเขาเคยมีรูปเคารพมาแล้วในถิ่นเดิมของเขา แต่อีกนัยหนึ่ง ทางฝ่ายเมืองมถุรา ซึ่งเป็นคนทางถิ่นเดิมของอินเดียในยุคนั้นเขาก็ว่า เขาได้ทำขึ้นก่อนตามคติเดิมของเขา ซึ่งเขาเคยได้ทำรูปยักษ์รูปมารและรูปกษัตริย์มาแล้วเหมือนกัน ทั้งนี้ ก็เพราะลักษณะพระพุทธรูปที่ทำในยุคหลังๆ ต่อมา มีลักษณะฝีมือช่างของแคว้นทั้งสองนั้นผสมกันอยู่ เพราะเหตุที่ทำพระพุทธรูปในเวลาที่ล่วงเลย

มาเช่นนี้ ลักษณะพระพุทธรูปจึงเป็นลักษณะที่ทำตามความคิดเห็นและไม่ใช่ทำให้เหมือนองค์พระพุทธเจ้า แต่ทำเพื่อเป็นพุทธานุสสติ ให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเจ้าของพระพุทธศาสนา เพื่อจะให้คนที่ได้เห็นแล้ว ได้น้อมใจให้ประพฤติตามคำสั่งสอนของพระองค์ หรือถ้าจะว่าทำเป็นของแทน ก็อาจกล่าวได้ว่าทำแทนพระธรรม เพราะเมื่อได้เห็นพระพุทธรูปแล้วก็หน่วงเอาพระธรรมเป็นอารมณ์ น้อมเอาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ เมื่อได้มีเริ่มต้นขึ้นแล้ว ต่อมาก็มีผู้นิยมสร้างกันแพร่หลายออกไปโดยลำดับจนถึงปัจจุบัน เป็นปางต่าง ๆ ตามเรื่องพุทธประวัตินับได้ไม่น้อยกว่า ๕๐ ปาง ดังต่อไปนี้ :-

ปางพระ

๑. ปางประสูติ
๒. ปางมหาภิเนกษกรมณ์
๓. ปางตัดพระเมาลี
๔. ปางทุกกรกิริยา
๕. ปางรับมธุปายาส
๖. ปางเสวยมธุปายาส
๗. ปางลอยถาด
๘. ปางทรงรับหญ้าคา
๙. ปางมารวิชัยหรือปางตรัสรู้
๑๐. ปางสมาธิหรือปางตรัสรู้
๑๑. ปางถวายเนตร
๑๒. ปางจงกรมแก้ว
๑๓. ปางเรือนแก้ว
๑๔. ปางนาคปรก
๑๕. ปางฉันสมอ
๑๖. ปางประสานบาตร

๑๗. ปางทรงรับสัตตูก้อนสัตตูผง
๑๘. ปางพระเกศธาตุ
๑๙. ปางรำพึง
๒๐. ปางปฐมเทศนา
๒๑. ปางประทานเอหิภิกษุ
๒๒. ปางภุตตากิจ
๒๓. ปางห้ามสมุทร
๒๔. ปางชี้อัครสาวก
๒๕. ปางประทับเรือขนาน
๒๖. ปางแสดงอิทธิปาฏิหาริย์
๒๗. ปางอุ้มบาตร
๒๘. ปางทรงรับผลมะม่วง
๒๙. ปางแสดงยมกปาฏิหาริย์
๓๐. ปางห้ามพระแก่นจันทน์
๓๑. ปางลีลา
๓๒. ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์
๓๓. ปางเปิดโลก
๓๔. ปางสมาธิเพชร
๓๕. ปางประทับยืน
๓๖. ปางประดิษฐานรอย-พระบาท
๓๗. ปางสรงน้ำฝน
๓๘. ปางขับพระวักกลิ
๓๙. ปางปาเลไลยก์
๔๐. ปางปลงกรรมฐาน
๔๑. ปางทรงสนเข็ม
๔๒. ปางห้ามญาติ
๔๓. ปางทรงพิจารณาชราธรรม
๔๔. ปางแสดงโอหาริกนิมิต
๔๕. ปางห้ามมาร
๔๖. ปางปลงอายุสังขาร
๔๗. ปางนาคาวโลก
๔๘. ปางทรงรับอุทกัง
๔๙. ปางไสยาหรือปางปรินิพพาน
๕๐. พระทรงเครื่อง (ปางทรมานพระยามหาชมพู)
๕๑. ปางประทานพร
๕๒. ปางประทานอภัย
๕๓. ปางโปรดสัตว์
๕๔. พระคันธารราฐ (ปางคันธาระ)

๕๕. พระชัยวัฒน์

ปางที่ ๑

ประสูติ

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๑ ประสูติ

พระมารดาประทับยืนภายใต้ต้นไม้สาล กรขวาเหนี่ยวกิ่งไม้สาล กรซ้ายห้อย พระโพธิสัตว์ประทับยืนอยู่ข้าง ๆ ทางเบื้องขวา

"เมื่อพระนางมายา อัครมเหสีพระเจ้าสุทโธทนะ ทูลลาไปยังนครเทวทหะ นครเดิมของพระนาง เพื่อประสูติตามธรรมเนียมของพราหมณ์ ได้เสด็จถึงพระราชอุทยานลุมพินี ก็ประชวรพระครรภ์ ประสูติพระราชโอรสภายใต้ต้นไม้สาล เมื่อเวลาใกล้รุ่ง วันศุกร์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีจอ ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี"

ปางที่ ๒

มหาพิเนกษกรมณ์

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๒ มหาพิเนกษกรมณ์

พระโพธิสัตว์ทรงเครื่องต้นประทับหลังม้ากันถกะ มีนายฉันนะตามเสด็จท้ายม้า

"เจ้าชายสิทธัตถะราชกุมาร ทรงคำนึงในการที่จะเสด็จออกทรงผนวช เพื่อแสวงหาโมกขธรรม จึงทรงม้ากันถกะพร้อมด้วยนายฉันนะออกจากพระนคร"

ปางที่ ๓

ตัดพระเมาลี

(*ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ*)

ปางที่ ๓ ตัดพระเมาลี

พระโพธิสัตว์ทรงเปลื้องเครื่องแล้ว ทรงตัดพระเมาลี นายฉันนะและม้ากันถกะอยู่ทางด้านซ้าย

"เสด็จถึงแม่น้ำอโนมา ทรงเปลื้องพระภูษาเครื่องต้นมอบให้นายฉันนะนำกลับพระนครพร้อมด้วยม้ากันถกะ ทรงอธิษฐานเพศเป็นนักบวชในลัทธิภิกษุ"

ปางที่ ๔

ทุกกรกิริยา

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๔ ทุกกรกิริยา

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองประสานพระอุระ

" ครั้นพระมหาบุรุษทรงผนวชแล้ว ได้ทรงศึกษาลัทธิต่าง ๆ จากอาจารย์หลายคน พอตกลงพระทัยว่าจะทรงทดลองตามลัทธินั้น ๆ จึงได้ทรงบำเพ็ญตบะ คือทรมานกายให้ลำบากด้วยประการต่าง ๆ เรียกว่า ทุกกรกิริยา "

ปางที่ ๕

ทรงรับมธุปายาส

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๕ ทรงรับมธุปายาส

ประทับนั่งห้อยพระบาท แบพระหัตถ์ทั้งสองวางบนพระชานุ เป็นกิริยาคอยรับ

" นางสุชาดา ได้นำข้าวมธุปายาสมาเพื่อทำพลีกรรม เห็นพระมหาบุรุษประทับอยู่ สำคัญว่าเทพเจ้ามาคอยรับพลี จึงถวายมธุปายาสทั้งถาด พระมหาบุรุษทรงรับถาดมธุปายาส "

ปางที่ ๖

เสวยมธุปายาส

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๖ เสวยมธุปายาส

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองถาดมธุปายาส พระหัตถ์ขวาทำกิริยาจุ่มลงในถาดมธุปายาส

"ฝ่ายนางสุชาดา เมื่อได้บวงสรวงสมใจแล้วก็พากันกลับบ้าน พระมหาบุรุษเสวยมธุปายาสทั้งหมด"

ปางที่ ๗

ลอยถาด

(*ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม*)

ปางที่ ๗ ลอยถาด

ประทับนั่งคุกพระชานุ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาทรงจับถาดวางลงในน้ำ

“พระมหาบุรุษเสวยเสร็จแล้ว ทรงเห็นถาดนั้นเป็นทอง ถ้าทิ้งไว้ก็จะเป็นช่องทางแก่โจรผู้ร้าย จึงทรงนำถาดทองไปลอยเสียในแม่น้ำเนรัญชรา”

ปางที่ ๙

ทรงรับหญ้าคา

(*ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ*)

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ ๑๑ โทร. 3921675, 39[illegible]

ปางที่ ๙ ทรงรับหญ้าคา

ประทับยืนห้อยพระหัตถ์ซ้าย ทรงยื่นพระหัตถ์ขวา เป็นกิริยารับ

"เวลาบ่ายเสด็จขึ้นจากสรงน้ำในแม่น้ำเนรัญชรา โสถิยพราหมณ์ถวายหญ้าคาประมาณ ๘ กำมือ ทรงนำหญ้าคานั้นมาปูลาดภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์โพธิ์ใบ ทรงเริ่มความเพียรทางจิต"

64551

ปางที่ ๕

มารวิชัย หรือ ตรัสรู้

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๙ มารวิชัย หรือ ตรัสรู้

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาคว่ำลงที่พระชานุ นิ้วพระหัตถ์สัมผัสพระธรณี

"พระองค์ทรงเพ่งอยู่ในอารมณ์จนเป็นสมาธิ ทรงบรรลุญาณที่ ๑, ๒, ๓ และ ๔ โดยลำดับ จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิบริสุทธิ์ในเวลาพลบค่ำ ทรงกำจัดมารและเสนามารเสียได้"

นิยมสร้างเป็นพระประธาน พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล ถือตาลปัตร และพระบูชาประจำบ้าน

ปางที่ ๑๐

สมาธิ หรือ ตรัสรู้

(พระพุทธสิหิงค์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๑๐ สมาธิ หรือ ตรัสรู้

ประทับนั่งขัดสมาธิ หงายพระหัตถ์ทั้งสองวางซ้อนกันบนพระเพลา

"ในปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยามตามลำดับ ทรงบรรลุญาณ คือ ๑. ความระลึกชาติหนหลังของตนและของคนอื่นได้ ๒. ความรู้เรื่องเกิด เรื่องตายของตนและของคนอื่น และ ๓. ความรู้จักทำอาสวะในขันธสันดานให้สิ้นไปได้จบลงด้วยรู้สัจจธรรมทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เมื่อทรงทราบสัจจธรรมพร้อมทั้งพระสัพพัญญุตญาณดังนี้แล้ว ทรงพอพระทัยว่าทรงรู้ละเรียกว่า ตรัสรู้ ในเวลาใกล้รุ่งวันพุธ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ก่อนพุทธศก ๔๕ ปี"

นิยมสร้างเป็นพระประธาน และพระบูชาสำหรับผู้ที่เกิดวันพฤหัสบดี และบูชาตามพิธีทักษา

ปางที่ ๑๑

ถวายเนตร

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๑๑ ถวายเนตร

ประทับยืน พระหัตถ์ทั้งสองประสานที่พระเพลา

"เมื่อได้ตรัสรู้พระโพธิญาณแล้ว ในสัปดาห์ที่ ๒ เสด็จจากควงไม้โพธิ์ไปประทับยืน ณ ที่แห่งหนึ่งซึ่งต่อมาเรียกว่า อนิมิสเจดีย์ ทอดพระเนตรต้นโพธิ์ที่ได้ประทับตรัสรู้นั้นโดยมิได้กะพริบพระเนตร ทรงพิจารณาธรรมตลอด ๗ วัน"

นิยมสร้างเป็นพระบูชาสำหรับผู้ที่เกิดวันอาทิตย์ และบูชาตามพิธีทักษา

ปางที่ ๑๒

จงกรมแก้ว

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๑๒ จงกรมแก้ว

ประทับยืนยกพระบาทซ้าย พระหัตถ์ทั้งสองประสานที่พระเพลา

"ในสัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจากอนิมิสเจดีย์ไปยังที่แห่งหนึ่ง ซึ่งต่อมาเรียกว่า รัตนจงกรมเจดีย์ ทรงจงกรมอยู่ ณ สถานที่ระหว่างอนิมิสเจดีย์กับต้นโพธิ์ เสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ วัน"

ปางที่ ๑๓

เรือนแก้ว

(*พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก*)

ปางที่ ๑๓ เรือนแก้ว

ประทับนั่งขัดสมาธิ หงายพระหัตถ์ทั้งสองซ้อนกันวางบนพระเพลา หรือประทับนั่งอย่างปางมารวิชัย

"ในสัปดาห์ที่ ๔ เสด็จจากรัตนจงกรมเจดีย์ไปยังที่ซึ่งต่อมาเรียกว่า รัตนฆรเจดีย์ ซึ่งเทวดาได้นิรมิตถวาย อยู่ในทิศตะวันตกแห่งต้นโพธิ์ ประทับนั่งสมาธิแสดงพระอภิธรรมแก่เทพยดาทั้งหลายตลอด ๗ วัน"

ปางที่ ๑๔

นาคปรก

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๑๔ นาคปรก

ประทับนั่งขัดสมาธิ หงายพระหัตถ์ทั้งสองวางซ้อนกันบนพระเพลา หรือประทับนั่งอย่างปางมารวิชัยก็มี มีพญานาคแผ่พังพาน ๗ หัวปกอยู่เบื้องบนพระเศียร เพื่อบ้องกันฝน

"ในสัปดาห์ที่ ๖ เสด็จจากอัชปาลนิโครธควงไม้ไทร ไปยังไม้จิกที่เรียกว่ามุจลินท์ ซึ่งอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงใต้แห่งต้นโพธิ์ ประทับนั่งเสวยวิมุติสุขตลอด ๗ วัน ณ ที่นั้นฝนตกตลอด ๗ วัน พญานาคชื่อ มุจลินท์ อาศัยอยู่ในสระ ได้เห็นพฤติการณ์จึงนิรมิตพังพานใหญ่ปกคลุมเบื้องพระเศียรมิให้ลมฝนต้องพระวรกาย"

นิยมสร้างเป็นพระบูชาสำหรับผู้ที่เกิดวันเสาร์ และบูชาตามพิธีทักษา

ปางที่ ๑๕

ฉันสมอ

(*ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม*)

ปางที่ ๑๕ ฉันสมอ

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาทรงถือผลสมอ เป็นกิริยาจะเสวย

"ในสัปดาห์ที่ ๗ เสด็จไปยังไม้ราชายตนะ คือ ไม้เกด ในทิศใต้แห่งต้นโพธิ์ เสวยวิมุติสุข ๗ วัน ขณะเสด็จออกจากสมาธิ ท้าวสักกเทวราชทรงทราบว่า พระพุทธเจ้ามิได้เสวยมาหลายวันแล้ว จึงนำผลสมอไปถวาย ทรงรับและเสวยตามพระประสงค์"

ปางที่ ๑๖

ประสานบาตร

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๑๖ ประสานบาตร

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองบาตร พระหัตถ์ขวาทรงลูบปากบาตร เป็นกิริยาทรงอธิษฐาน

"ขณะที่ประทับอยู่ ณ ควงไม้เกด ตปุสสะ และ ภัลลิกะพ่อค้าสองพี่น้องได้นำหมู่เกวียนผ่านมาพักอยู่ใกล้ ๆ เมื่อได้สนทนากับพระองค์แล้วก็พอใจในหลักสัจจธรรมปฏิญญาณตนเป็นอุบาสกรุ่นแรก โดยทุเววาจิกคือกล่าวว่า ถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรมเป็นสรณะเพียง ๒ รัตนเท่านั้น (เวลานั้นยังไม่มีพระสงฆ์) แล้วปรารถนาจะถวายสัตตูก้อน สัตตูผง ท้าวมหาราชคือจตุโลกบาลทั้ง ๔ ได้ทราบ จึงนำบาตรมาถวายองค์ละใบ พระพุทธเจ้าทรงอธิษฐานประสานบาตรทั้ง ๔ เข้าด้วยกันเป็นใบเดียวด้วยพุทธานุภาพ (บาตรพระจึงทำประสานกันเป็น ๔ เสี้ยว)"

ปางที่ ๑๗

ทรงรับสัตตูก้อนสัตตูผง

(โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างขึ้นเป็นแบบตามเรื่องในพุทธประวัติ)

ปางที่ ๑๗ ทรงรับสัตตูก้อน สัตตูผง

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองประคองบาตร เป็นกิริยารับ

"ครั้นแล้วพระองค์ทรงรับสัตตูก้อน สัตตูผงของพ่อค้าทั้งสองด้วยบาตรซึ่งจตุโลกบาลถวายนั้น"

ปางที่ ๑๙

พระเกศธาตุ

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๑๙ พระเกศธาตุ

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาทรงเสยพระเกศา

"พระพุทธเจ้าทรงยกพระหัตถ์เสยพระเศียรเกล้า พระเกศาหลุดติดพระหัตถ์ออกมาแล้วประทานแก่พ่อค้าทั้งสอง เมื่อพ่อค้าทั้งสองทูลลากลับไปถึงที่อยู่แห่งตน จึงสร้างพระสถูปบรรจุพระเกศธาตุนั้นไว้เป็นที่สักการบูชาของมหาชนต่อไป"

ปางที่ ๑๔

รำพึง

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๑๙ รำพึง

ประทับยืน พระหัตถ์ทั้งสองประสานพระอุระ

"เมื่อเสด็จกลับไปประทับ ณ ควงไม้อัชปาลนิโครธ ทรงรำพึงถึงสัจจธรรมที่ตรัสรู้ว่า ลึกซึ้งยากที่คนทั้งหลายจะรู้ตามได้ ไม่ทรงปรารถนาจะแสดงหลักสัจจธรรมต่อไป ท้าวสหัมบดีพรหมจึงเสด็จมากราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดง เพื่อสัตว์ทั้งหลายในโลกจะได้มีความรู้เป็นนิสัยปัจจัยต่อไป จึงทรงรำพึงถึงธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าในอดีต แล้วทรงตกลงพระทัยว่า หลักสัจจธรรมนี้ยังไม่แพร่หลาย และสาวกยังไม่รู้ทั่วถึงธรรม ก็จักไม่นิพพาน"

นิยมสร้างเป็นพระบูชาสำหรับผู้ที่เกิดวันศุกร์ และบูชาตามพิธีทักษา

ปางที่ ๒๐

ปฐมเทศนา

(*ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ*)

ปางที่ ๒๐ ปฐมเทศนา

ประทับนั่งขัดสมาธิ หรือนั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ขวาทำนิ้วพระหัตถ์กรีดเป็นวงกลม เป็นเครื่องหมายว่าธรรมจักร พระหัตถ์ซ้ายทำประคองพระหัตถ์ขวาบ้าง วางบนพระเพลาบ้าง หรือถือชายจีวรบ้าง

"เสด็จพุทธดำเนินจากโพธิมณฑลไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงพบกับคณะปัญจวัคคีย์ ผู้ซึ่งเคยเป็นอุปัฏฐากพระองค์ ในเวลาทรงบำเพ็ญทุกขกิริยาแล้วทรงแสดงสัจจธรรม เรียกว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร"

ปางที่ ๒๑

ประทานเอหิภิกษุ

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๒๑ ประทานเอหิภิกษุ

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวายกขึ้น เป็นกิริยาทรงกวัก

"เมื่อคณะปัญจวัคคีย์ได้ฟังแล้ว ใน ๕ รูปนั้น ท่านโกญฑัญญะได้รู้ทั่วถึงธรรมก่อน พระพุทธเจ้าจึงทรงเปล่งอุทานว่า ท่านโกญฑัญญะรู้แล้วหนอ ๆ ท่านจึงได้เนมิตกนามใหม่ว่า อัญญาโกญฑัญญะ ท่านได้ทูลขอสมัครเข้าเป็นสาวก ทรงโปรดให้เป็นภิกษุด้วยวาจาว่า จงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระอัญญาโกญฑัญญะได้เป็นพระภิกษุสาวกองค์แรกของพระพุทธเจ้า"

ปางที่ ๒๒

ภูตตากิจ

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๒๒ ภุตตากิจ

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองบาตร พระหัตถ์ขวาจุ่มลงในบาตร เป็นกิริยาเสวย

"เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมประกาศสัจธรรมโปรดท่านทั้ง ๕ สมพระประสงค์แล้ว ได้ทรงแสดงธรรมโปรดพระยศกับสหายจำนวน ๕๕ คนให้บรรลุอรหัตถ์เป็นพระอรหันต์และสมัครเข้าเป็นพุทธสาวกทั้งหมด ได้เสด็จไปยังบ้านของท่านเศรษฐีบิดาพระยศ ได้เสวยภัตตาหารที่นั่น"

ปางที่ ๒๓

ห้ามสมุทร

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๒๓ ห้ามสมุทร

ประทับยืน ทรงยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างเสมอพระอุระ

" เมื่อเสด็จถึงกรุงราชคฤห์ เสด็จเข้าขออาศัยในสำนักท่านอุรุเวลกัสสปคณาจารย์ใหญ่ ได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์มากอย่าง เพื่อทำลายทิฏฐิมานะของชฎิลทั้งหลาย ในคืนวันหนึ่งฝนตกหนัก น้ำไหลบ่าท่วมท้นพื้นที่ทั่วไป พระองค์สามารถเสด็จทรงจงกรมอยู่ได้ในกลางแจ้ง และฝนไม่เปียก น้ำไม่ท่วม ชฎิลทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์ในการที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามสมุทรได้เช่นนั้น "

นิยมสร้างเป็นพระบูชาสำหรับผู้ที่เกิดวันจันทร์ และบูชาตามพิธีทักษา

ปางที่ ๒๔

สิงอัครสาวก

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๒๔ ชี้อัครสาวก

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวายกชี้ตรงไปข้างหน้า เป็นกิริยาตรัสเรียก

"ขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ปริพาชก ๒ สหาย คือ ท่านอุปติสส กับ ท่านโกสิตพร้อมด้วยบริวาร ๒๕๐ คนได้มาเฝ้า พระองค์ทรงแสดงปฏิสันถารด้วยดี และทรงประกาศแก่ภิกษุซึ่งอยู่ ณ ที่เฝ้านั้นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย โน่นคู่อัครสาวกของเรามาแล้ว เมื่อได้แสดงหลักสัจจธรรม ปริพาชกทั้งสอง พร้อมด้วยบริวารก็ได้บรรลุอรหัตถ์เป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ท่านอุปติสสมีชื่อว่า พระสารีบุตร ท่านโกสิตมีชื่อว่า พระมหาโมคคัลลานะ"

ปางที่ ๒๕

ประทับเรือขนาน

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๒๕ ประทับเรือขนาน

ประทับนั่งห้อยพระบาทบนพระบัลลังก์ พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาห้อยอยู่ข้างพระองค์

“ขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันนั้น พระเจ้าสุทโธทนะทรงสดับข่าว ทรงปรารถนาจะได้ทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรส ได้โปรดให้อำมาตย์ไปทูลเชิญให้กลับมายังกรุงกบิลพัสดุ์ถึง ๑๐ ครั้ง ครั้งที่ ๑๐ กาฬุทายีผู้เป็นข้าหลวงเดิมได้รับพระบรมราชานุมัติให้บรรพชาอุปสมบทได้ รออยู่จนได้โอกาสก็ทูลเชิญ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณารับแล้วกำหนดวันเสด็จ พระกาฬุทายีส่งข่าวเสด็จไปถวาย เสด็จพุทธดำเนินมายังกรุงกบิลพัสดุ์ถึงสุดแคว้นมคธมีแม่น้ำใหญ่ เจ้าพนักงานเชิญเสด็จประทับเรือขนานข้ามแม่น้ำนั้นเข้าสู่กรุงกบิลพัสดุ์”

ปางที่ ๒๖

แสดงอิทธิปาฏิหาริย์

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๒๖ แสดงอิทธิปาฏิหาริย์

ประทับยืนบนอากาศ เปล่งพระรัศมีบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงในท่ามกลางหมู่พระญาติเป็นกิริยาย่อพระบาทเล็กน้อย

"เมื่อเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ประทับ ณ นิโครธาราม พระพุทธบิดาพร้อมด้วยศากยราชพากันมาเฝ้า แต่ทรงแสดงอาการกระด้างกระเดื่องต่อพระพุทธเจ้าด้วยความเห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นเด็กกว่า พระองค์ต้องแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ทรมานหมู่พระญาติ"

ปางที่ ๒๗

อุ้มบาตร

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๒๗ อุ้มบาตร

ประทับยืน พระหัตถ์ทั้งสองประคองบาตร

“ เมื่อพระประยูรญาติทรงคลายพยศแล้ว จึงทรงแสดงสัจจธรรมโปรดหมู่พระญาติ พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาได้ทรงบรรลุพระโสดาปัตติผล พอรุ่งเช้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์พุทธสาวกทรงบาตรจีวรออกบิณฑบาตในพระนคร ”

นิยมสร้างเป็นพระบูชาสำหรับผู้ที่เกิดวันพุธ และบูชาตามพิธีทักษา

ปางที่ ๒๘

ทรงรับผลมะม่วง

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๒๙ ทรงรับผลมะม่วง

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาทรงจับผลมะม่วง

"เมื่อได้โปรดพระญาติและหมู่พระญาติได้ออกบวชตามเสด็จเป็นอันมากแล้ว พระองค์ก็เสด็จจาริกไปโดยลำดับ ไปประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ถึงวันก่อนเข้าพรรษา ทรงปรารภจะเสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระพุทธมารดา ในระหว่างทางเสด็จได้ทรงรับผลมะม่วงของคนเฝ้าสวนคนหนึ่ง"

ปางที่ ๒๙

แสดงยมกปาฏิหาริย์

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๒๙ แสดงยมกปาฏิหาริย์

ประทับนั่งห้อยพระบาท มือดอกบัวรองรับพระบาท พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวายกขึ้นจีบนิ้วพระหัตถ์ท่าแสดงธรรม

" โปรดให้พระอานนท์คั้นน้ำมะม่วงถวาย เมื่อเสวยแล้วโปรดให้เพาะเมล็ดมะม่วงนั้นไว้ มะม่วงเมล็ดนั้นได้แตกออกเติบโตขึ้นในบัดนั้นเป็นมหัศจรรย์ยิ่งนัก แล้วพระองค์ก็ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ (คือทรงสำแดงฤทธิ์เป็นคู่ ๆ เช่นให้มีเปลวเพลิงพุ่งออกจากพระอังสาขวา ก็มีน้ำพุ่งออกจากพระอังสาซ้าย มีเปลวเพลิงพุ่งออกจากพระอังสาซ้าย ก็มีน้ำพุ่งออกจากพระอังสาขวา ฯ ล ฯ) ณ ต้นมะม่วงนั้น "

ปางที่ ๓๐

ห้ามพระแก่นจันทน์

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๓๐ ห้ามพระแก่นจันทน์

ประทับยืน ห้อยพระหัตถ์ขวา ยกพระหัตถ์ซ้ายบ้อง เป็นกิริยาห้าม

" เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปจำพรรษา ณ ดาวดึงสพิภพ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาและเทวดาทั้งหลาย มีตำนานเล่าว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล เจ้ากรุงสาวัตถี ทรงว้าเหว่พระทัย มีพระประสงค์จะได้เฝ้าถวายความเคารพอยู่ตลอดเวลา จึงโปรดให้ช่างทำรูปเปรียบพระพุทธเจ้าด้วยไม้แก่นจันทน์ประดิษฐานไว้บนพระแท่นที่พระพุทธองค์เคยประทับ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับมาแล้ว เสด็จถึงที่เคยประทับ พระพุทธปฏิมานั้นทำท่าเสด็จลุกจากที่เพื่อต้อนรับ พระองค์จึงทรงยกพระหัตถ์ห้าม "

นิยมสร้างเป็นพระบูชาประจำบ้าน

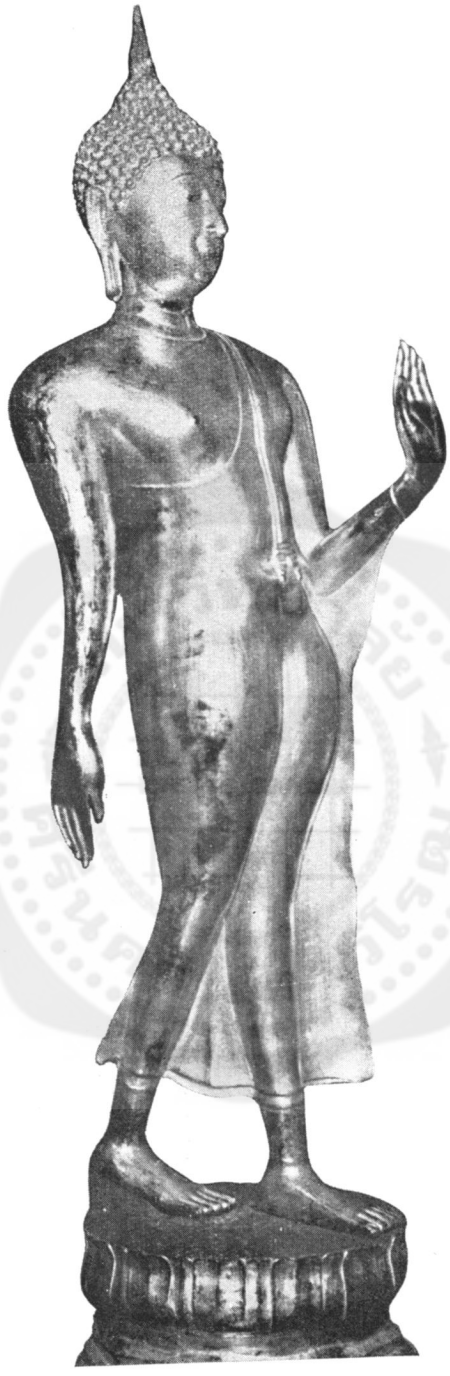

ปางที่ ๓๑

ลีลา

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๓๑ ลีลา

ประทับยืนทรงยกพระบาทขวาจะก้าว ห้อยพระหัตถ์ขวาท่าไกว พระหัตถ์ซ้ายยกเสมอพระอุระบ้องไปเบื้องหน้าเป็นกิริยาเดิน บางทียกพระหัตถ์ขวาก็มี

"เสด็จไปจำพรรษา ณ บัณฑุกัมพลศิลา ภายใต้ไม้ปาริ-ฉัตตกะ ณ ดาวดึงสพิภพ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดากับทั้งเทวดาทั้งหลาย ได้ประทับจำพรรษา ณ ดาวดึงส์นั้นพรรษาหนึ่ง เมื่อออกพรรษาวปารณาแล้ว จึงเสด็จลงจากเทวโลก ในการเสด็จลงจากเทวโลกเรียกกันว่า เทโวโรหนสมาคม"

ปางที่ ๓๒

เสด็จลงจากดาวดึงส์

(ในพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต)

ปางที่ ๓๒ เสด็จลงจากดาวดึงส์

ของอินเดียทำเป็นพระยืนปางประทานพร ส่วนในประเทศไทยทำเป็นพระยืนและลีลา จีบนิ้วพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ท่าแสดงธรรม

เรื่องราวเช่นเดียวกับปางที่ ๓๑

ปางที่ ๓๓

เปิดโลก

(ในหอราชกรมานุสร วดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๓๓ เบิดโลก

ประทับยืน พระหัตถ์ซ้ายขวาห้อยกางออกไป และกางนิ้วพระหัตถ์หน่อยหนึ่งเป็นกิริยาทรงเบิด เรียกกันทั่วไปว่า พระเจ้าเบิดโลก

“ในวันเสด็จกลับถึงเมืองมนุษย์ ณ เมืองสังกัสทรงแสดงธรรมโปรดสัตวโลกทุกหมู่เหล่าแล้ว ทรงบันดาลด้วยอิทธาภิสังขารให้สัตว์ในโลกสามเห็นกันหมด คือมนุษย์เห็นเทวดา เทวดาเห็นมนุษย์ สัตว์นรกเห็นชาวสวรรค์ ชาวสวรรค์เห็นสัตว์นรก เรียกว่า วันพระเจ้าเบิดโลก”

ปางที่ ๓๔

สมาธิเพชร

(พระนิรันตราย หอพระสุราลัยพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง)

ปางที่ ๓๔ สมาธิเพชร

ประทับนั่งขัดสมาธิไขว้พระชงฆ์ พระหัตถ์ทั้งสองวางซ้อนกันบนพระเพลา

"ตามปกติพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงโปรดสัตว์ในเวลาเช้า เสวยแล้วทรงพักกลางวัน ทรงดำรงพระอิริยาบถนั่ง คือนั่งสมาธิ"

นิยมสร้างเป็นพระประธาน และพระบูชาตามพิธีทักษา สำหรับพระเกตุ พระนิรันตรายแต่เดิมเคยเชิญออกประดิษฐานในงานพระราชพิธีตรุษสงกรานต์

ปางที่ ๓๕

ประทับยืน

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๓๕ ประทับยืน

ประทับยืนห้อยพระหัตถ์ทั้งสองในท่าปกติ

"เมื่อถึงเวลาเสด็จออกจากพระคันธกุฎีด้วยกิจนิมนต์เสวย หรือเสด็จออกโปรดสัตว์ ก็เสด็จออกประทับยืน ณ หน้ามุขพระคันธกุฎีก่อน"

ปางที่ ๓๖

ประดิษฐานรอยพระบาท

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๓๖ ประดิษฐานรอยพระบาท

ประทับยืนทรงกดปลายพระบาท พระหัตถ์ทั้งสองประสานที่พระเพลา

"ขณะประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม นครโกสัมพี พราหมณ์สองผัวเมียชื่อ มาคันทิยะ มีลูกสาวคนหนึ่งรูปร่างงดงามมาก ได้เห็นพุทธลักษณะของพระพุทธเจ้า จึงตั้งใจจะยกถวาย ขอให้ทรงยืนรออยู่ พระองค์มิได้ตรัสอย่างไร พราหมณ์รีบไปแจ้งให้เมียทราบและบังคับให้ลูกสาวรีบแต่งตัวมาเผ้า เมื่อพราหมณ์ไปแล้ว พระองค์ได้ทรงพิจารณาแล้ว ทรงอธิษฐานให้รอยพระบาทประดิษฐานอยู่เพื่อให้พราหมณ์นั้นได้เห็น"

ปางที่ ๓๗

สรงน้ำฝน

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๓๗ สรงน้ำฝน

ประทับยืน ทรงห่มอุทกสาฎกเฉวียงพระอังศาห้อยพระหัตถ์ซ้าย ทรงยกพระหัตถ์ขวาเสมอพระอุระ เป็นกิริยาลูบพระกาย

"พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี เกิดฝนแล้ง คนทั้งหลายปรารถนาจะให้ฝนตก เชิญเสด็จพระพุทธเจ้าให้เสด็จออกสู่ที่แจ้ง เพื่อฝนอาจตกได้ด้วยพุทธานุภาพ พระองค์จึงทรงอนุวัตตามความประสงค์ ทรงผลัดผ้าวัสสิกสาฎกทำกิริยาเหมือนสรงน้ำ ด้วยพุทธานุภาพฝนก็ตกตามความประสงค์ของประชุมชน พระองค์จึงสรงน้ำฝนในบริเวณพระเชตวันนั้น"

นิยมสร้างเป็นพระขอฝน ใช้ตั้งในพระราชพิธีพืชมงคล

ปางที่ ๓๙

ขับพระวักกลิ

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๓๙ ขับพระวักกลิ

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวายกขึ้น เป็นกิริยาโบกพระหัตถ์

"พระวักกลิก่อนบวช มีความเลื่อมใสในพระรูปโฉมของพระพุทธเจ้า แลดูไม่อิ่มตาอิ่มใจ จึงคิดว่าถ้าได้บวชจะมีโอกาสติดตามดูได้เต็มที่ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า ไม่เป็นวิธีอันถูกต้อง จึงโปรดให้มาเผ้า ทรงแสดงว่า ร่างกายเป็นของไม่ยั่งยืน ไม่ควรลุ่มหลง ธรรมต่างหากที่ยั่งยืน ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นพระองค์แล้วทรงตรัสให้พระวักกลิออกไปจากที่เผ้า"

ปางที่ ๓๙

ปาเลไลยก์

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๓๙ ปาเลไลยก์

ประทับนั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำบนพระชานุเบื้องซ้าย พระหัตถ์ขวาวางแบบนพระชานุเบื้องขวา เป็นกิริยาทรงรับ

" ครั้งหนึ่งพระองค์ประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ภิกษุพุทธสาวกมีความเห็นแตกออกเป็นสองฝ่ายในบัญหาวินัยเรื่องน้ำชำระในห้องวัจจกุฎี ฝ่ายหนึ่งเห็นว่า การเหลือน้ำไว้เป็นอาบัติ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่า ไม่เป็น ไม่สามารถจะตกลงกันได้ พระพุทธเจ้าต้องเสด็จปลีกพระองค์ไปประทับอยู่ ณ ป่ารักขิตวัน โดยอาศัยช้างปาลิเลยยกะกับลิงเผ้าอุปฐากตลอดเวลาที่ประทับอยู่ ณ ป่านั้น "

นิยมสร้างเป็นพระบูชาตามพิธีทักษาสำหรับพระราหู

ปางที่ ๔๐

ปลงกรรมฐาน

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๔๐ ปลงกรรมฐาน

ประทับยืน พระหัตถ์ซ้ายถือธารพระกร พระหัตถ์ขวายื่นออกไป เป็นกิริยาจับ

" ครั้งหนึ่ง พระองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี นางปุณณทาสีถึงอนิจกรรม เขาห่อศพด้วยผ้าขาวผืนใหญ่ ทรงพาภิกษุสงฆ์ไปพิจารณาศพนางปุณณทาสี ทรงปลงพระกรรมฐาน ยกเอาศพนางปุณณทาสีเป็นอารมณ์ แล้วทรงชักผ้าห่อศพนั้นด้วยบังสุกุลสัญญา "

ปางที่ ๔๑

ทรงสนเข็ม

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๔๑ ทรงสนเข็ม

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองยกเสมอพระอุระ เป็นกิริยาจับด้ายข้างหนึ่ง เข็มข้างหนึ่ง

“ในกาลนั้น พระองค์ทรงสนเข็มเพื่อเย็บจีวรต่อไป”

ปางที่ ๔๒

ห้ามญาติ

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๔๒ ห้ามญาติ

ประทับยืน ห้อยพระหัตถ์ซ้าย ยกพระหัตถ์ขวาบ้อง

"ขณะพระองค์ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ หมู่พระญาติวิวาทกันด้วยเรื่องแย่งน้ำกันเพื่อทดน้ำเข้านา ต่างฝ่ายถือทิฐิมานะเข้าหากัน เกือบจะเกิดเป็นสัมประหารใหญ่ พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้ประชุมหมู่พระประยูรญาติ ตรัสถามต้นเหตุ และทรงเตือนว่า น้ำกับความเป็นญาติ ข้างไหนมีราคามากกว่ากัน หมู่พระญาติกลับได้สติเลิกทะเลาะกัน"

ปางที่ ๔๓

ทรงพิจารณาชราธรรม

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๔๓ ทรงพิจารณาชราธรรม

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายขวาจับพระชานุทั้งสอง

"ในพรรษาที่ ๔๕ ประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวัน กรุงเวสาลี ทรงประชวรหนัก แต่ทรงขับไล่อาพาธนั้นด้วยขันติธรรม แล้วทรงพิจารณาความชราธรรมว่า ดูก่อนอานนท์ เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว อายุกาลของเราถึง ๘๐ ปีแล้ว กายของเราย่อมเป็นประหนึ่งเกวียนชำรุดที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ มิใช่ทัพสัมภารของเกวียนฉะนั้น"

ปางที่ ๔๔

แสดงโอพาริกนิมิต

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๔๔ แสดงโอพาริกนิมิต

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายยกบ้องพระอุระ พระหัตถ์ขวาวางคว่ำบนพระชานุ

"เมื่อออกพรรษาที่ ๔๕ นั้นแล้ว เสด็จไปประทับ ณ ปาวาลเจดีย์ ในวันเพ็ญเดือนมาฆะ ทรงแสดงโอภาสปริยายเป็นโอพาริกนิมิตแก่พระอานนท์ว่า อิทธิบาททั้ง ๔ ประการ ผู้ใดทำให้มาก และคล่องแคล่วแล้ว จะดำรงอยู่ได้นานด้วยรูปกาย จะตั้งอยู่ได้กัลป์ ๑ บ้าง หรือยิ่งกว่ากัลป์ ๑ บ้าง พระอานนท์ได้ฟังแล้วก็มิได้เฉลียวใจ เพราะถูกมารดลใจเสีย จึงโปรดให้พระอานนท์ออกจากที่เฝ้า"

ปางที่ ๔๕

ห้ามมาร

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๔๕ ห้ามมาร

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาบ่องที่พระอุระ

"เมื่อพระอานนท์ออกจากที่เฝ้าแล้ว มารได้เข้าเฝ้าทูลถึงความหลังเมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ ว่า เมื่อหลักสัจจธรรมยังไม่แพร่หลาย ก็จักไม่นิพพาน บัดนี้บริษัทสมบัติและพรหมจรรย์ก็สมบูรณ์ดังพุทธประสงค์แล้ว ขอพระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานเถิด พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ดูกรมารผู้มีบาป ท่านจงขวนขวายน้อยเถิด ความปรินิพพานแห่งตถาคตจักมีไม่ช้า โดยกาลที่ล่วงไปแห่งสามเดือน แต่นี้พระตถาคตจักปรินิพพาน"

ปางที่ ๔๖

ปลงอายุสังขาร

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๔๖ ปลงอายุสังขาร

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวายกประทับพระอุระ

“ พระพุทธเจ้าทรงมีพระสติสัมปชัญญะปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ เมื่อวันเพ็ญเดือนมาฆะ ”

ปางที่ ๔๗

นาคาวโลก

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๔๗ นาคาวโลก

ประทับยืน พระหัตถ์ซ้ายห้อยเยื้องมาข้างหน้า พระหัตถ์ขวาห้อยลงข้างพระองค์ เบือนพระพักตร์กลับเหลียวไปข้างหลัง เป็นกิริยาทอดพระเนตรนครเวสาลี

"พระพุทธเจ้าประทับสำราญพระอิริยาบถ พร้อมด้วยภิกษุพุทธสาวก ณ ตำบลต่างๆ ในนครเวสาลี เช้าวันหนึ่งเป็นเวลาภิกษาจาร เสด็จเข้าไปเพื่อบิณฑบาต เมื่อเสด็จกลับแล้วทอดพระเนตรเมืองเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย เรียกว่า นาคาวโลก"

ปางที่ ๔๘

ทรงรับอุทกัง

(ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๔๙ ทรงรับอุทกัง

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาทรงถือบาตร

"เสด็จไปประทับ ณ สวนมะม่วงของนายจุนทะในเมืองปาวา ซึ่งนายจุนทะถวายเป็นสังฆารามชั่วคราว และทรงรับภัตตาหารจากนายจุนทะ แล้วก็ประชวรปักขันทิกาพาธ จึงโปรดให้พระอานนท์แจ้งการเสด็จจากนั้นไปยังกรุงกุสินารา แก่ภิกษุพุทธสาวกให้ทราบ ได้เสด็จพุทธดำเนินออกจากบ้านนายจุนทะระหว่างทางทุกขเวทนากำเริบทรงกระหายน้ำ โปรดให้พระอานนท์ไปตักน้ำ พระองค์ทรงรับบาตรน้ำจากพระอานนท์มาเสวย"

ปางที่ ๔๘

ไสยา หรือ ปางปรินิพพาน

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๔๙ ไสยา หรือปางปรินิพพาน

ประทับนอน พระหัตถ์ขวาหนุนพระเศียร พระหัตถ์ซ้ายวางทอดลงไปตามพระกาย พระบาทซ้ายทับเหลื่อมพระบาทขวา

"เสด็จพุทธดำเนินต่อไปอีกจนถึงกรุงกุสินารา ประทับ ณ สาลวัน สวนหลวงของเจ้ามัลละ โปรดให้พระอานนท์ปูลาดพระแท่นระหว่างต้นไม้สาลทั้งคู่ ให้มีเบื้องพระเศียรทางทิศเหนือ ครั้นเรียบร้อยแล้ว ประทับสีหไสยาโดยเบื้องขวา ตั้งพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีพระสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ ตั้งพระทัยว่าจะไม่เสด็จลุกขึ้นอีก ประทับเป็นครั้งสุดท้ายเป็นอนุฐานไสยา เมื่อปัจฉิมยามแห่งราตรี วันอังคาร ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็ง ก่อนพุทธศก ๑ ปี"

นิยมสร้างเป็นพระบูชาสำหรับผู้ที่เกิดวันอังคาร และบูชาตามพิธีทักษา

ปางที่ ๕๐

พระทรงเครื่อง (ปางทรมานพระยามหาชมพู)

(ในหอพระสุราลัยพิมาน พระบรมมหาราชวัง)

ปางที่ ๕๐ พระทรงเครื่อง (ปางทรมานพระยามหาชมพู)

พระทรงเครื่องที่เป็นพระยืน ทำพระหัตถ์ทั้งอย่างปางห้ามสมุทร และปางห้ามญาติ ที่เป็นพระนั่งทำเป็นปางมารวิชัย

เรื่องมีอยู่ว่าสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารถวาย ครั้งนั้นพระเจ้าพิมพิสารถูกพระยาชมพูบดีทรงคุกคาม จึงไปเผ้าพระพุทธเจ้าที่พระเวฬุวัน ขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเล็งพระญาณเห็นว่า จะโปรดพระยามหาชมพูได้ จึงทรงนิรมิตพระเวฬุวันให้เป็นดังดุจเมืองสวรรค์ และทรงนิรมิตพระองค์เองให้เป็นพระเจ้าราชาธิราช ทรงเครื่องราชาภรณ์ครบทุกประการ แล้วตรัสสั่งให้พระอินทร์เป็นทูตไปเชิญพระยามหาชมพูมาเผ้าที่พระเวฬุวัน ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระยามหาชมพูหมดทิฐิมานะ ขอบรรพชาอุปสมบทพร้อมด้วยมเหสีและราชโอรส

ปางที่ ๕๑

ประทานพร

(*ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ*)

ปางที่ ๕๑ ประทานพร

ทำทั้งอย่างประทับยืนและนั่ง ถ้าประทับยืนยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้น หงายฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างหน้า หรือถือชายจีวร พระหัตถ์ขวาห้อยแบหันฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างหน้า ถ้าประทับนั่ง พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาหงายวางบนพระชานุ

พระปางประทานพรไม่มีเรื่องเฉพาะในพุทธประวัติ เป็นเรื่องขอยืมมุทรา (ท่า) ของพระเป็นเจ้าของพราหมณ์มาใช้

ปางที่ ๕๒

ประทานอภัย

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๕๒ ประทานอภัย

ประทับยืน ยกพระหัตถ์ทั้งสองหันฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างหน้าอย่างปางห้ามสมุทร หรือยกพระหัตถ์ข้างใดข้างหนึ่งหันฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างหน้า อีกพระหัตถ์หนึ่งห้อยลงอย่างธรรมดาอยู่ข้างพระองค์ อย่างปางห้ามพระแก่นจันทน์ หรือปางห้ามญาติ

พระปางประทานอภัยไม่มีเรื่องเฉพาะในพุทธประวัติ เป็นเรื่องขอยืมมุทรา (ท่า) ของพระเป็นเจ้าของพราหมณ์มาใช้

ปางที่ ๕๓

โปรดสัตว์

(ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)

ปางที่ ๕๓ โปรดสัตว์

ประทับยืน ยกพระหัตถ์ขวากรีดนิ้วพระหัตถ์เป็นวงกลม ท่าแสดงธรรม พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้น หันฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างหน้า และบางทีก็ถือชายจีวร ที่ทำเป็นพระนั่งก็มี

เป็นพระสองปาง คือปางเทศนาและปางประทานพรรวมกัน ซึ่งสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าควรเรียกว่าปางโปรดสัตว์

ปางที่ ๕๔

พระคันธารราฐ (ปางคันธาระ)

(พระพุทธคันธารราฐ ในหอพระคันธารราฐ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ปางที่ ๕๔ พระคันธารราฐ (ปางคันธาระ)

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวากวัก พระหัตถ์ซ้ายหงายแบ เป็นกิริยารับน้ำ ทำอย่างประทับยืนก็มี

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานล่วงแล้วได้เกือบ ๔๐๐ ปี มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งในเมืองคันธารราฐ พระนามว่าเมนันเดอร์ หรือมิลินท ตามที่ปรากฏในหนังสือมิลินทปัญหา คือองค์ที่ทรงโต้ตอบปัญหาธรรมกับพระนาคเสนพุทธสาวก แล้วเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ปฏิญาณพระองค์เป็นพุทธสาวก พระเจ้ามิลินทเป็นชาวกรีกซึ่งเคยมีรูปพระเป็นเจ้าไว้เคารพบูชา จึงทรงคิดทำพระพุทธรูปขึ้นบูชาเป็นครั้งแรก ซึ่งเรียกกันว่าพระคันธารราฐ

พระปางนี้เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานในพระราชพิธีพืชมงคลในรัชกาลที่ ๑ จนบัดนี้

พระคันธารราฐยืน

(ในหอพระสุราลัยพิมาน พระบรมมหาราชวัง)

พระคันธารราฐียื่น

มีนิทานในวาริชชาดกกล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ฝนแล้ง น้ำแห้งทุกแห่งตลอดจนสระโบกขรณีที่เคยใช้น้ำเป็นพุทธบริโภค ปลาทั้งหลายได้รับความลำบาก ได้ทรงเห็นเหตุดังนั้นก็มีพระหฤทัยกรุณา เสร็จจากภัตกิจแล้วจึงทรงเรียกผ้าอุทกสาฎก ชายส่วนหนึ่งนั้นทรง ส่วนหนึ่งตระหวัดขึ้นบนพระอังสประเทศ เสด็จยืนที่ผั่งสระแสดงพระอาการ พระหัตถ์ขวาเรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายหงายรองน้ำฝน ขณะนั้นฝนก็ตกลงมาเป็นอันมาก ท่วมในที่ซึ่งควรจะขังน้ำทุกแห่ง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างขึ้นไว้สำหรับประดิษฐานในพระราชพิธีพืชมงคล

ปางที่ ๕๕

พระชัยวัฒน์

(*พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลที่ ๖ ในหอพระสุราลัยพิมาน พระบรมมหาราชวัง*)

ปางที่ ๕๕ พระชัยวัฒน์

ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวาคว่ำลงที่พระชานุอย่างปางมารวิชัย พระหัตถ์ซ้ายถือตาลปัต

ธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกตั้งแต่ครั้งพุทธกาลและหลังพุทธกาล เวลาแสดงธรรมใช้ตาลปัตตั้งบังข้างหน้าปรากฏที่มาหลายแห่ง เช่นในเรื่องปฐมสังคายนาเป็นต้น

เป็นพระพุทธรูปประจำรัชกาล เชิญออกประดิษฐานในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล และงานพระราชพิธีสำคัญอื่น ๆ

มูลเหตุสร้างพระพุทธรูป

ศิลปกรรมของอินเดียเริ่มมีขึ้นอย่างแท้จริง ตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (ราวพุทธศตวรรษที่ ๓) ศิลปินอินเดียในเวลานั้นได้หันไปใช้เครื่องศิลาแทนเครื่องไม้ที่เคยใช้มาแต่ก่อน พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างยิ่ง และทรงส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาให้เจริญแพร่หลายทั้งในประเทศอินเดียและนอกประเทศ วัตถุสถานที่สร้างในครั้งนั้นและยังคงอยู่มาจนสมัยนี้ เป็นของเนื่องในพุทธศาสนาเป็นพื้น แต่ไม่ปรากฏว่ามีการสร้างพระพุทธรูป รูปพระพุทธเจ้าจะมีเพียงรูปสัญญลักษณ์เท่านั้น เช่น พระบาทยุคล บัลลังก์เปล่า ม้าไม่มีคนขี่ (ตอนเสด็จออกมหาภิเนกษกรมณ์) ธรรมจักร (ปางประทานปฐมเทศนา) สถูป (ปางปรินิพพาน) เป็นต้น

นักโบราณคดีมีความเห็นสอดคล้องต้องกันว่า พระพุทธรูปรุ่นแรกได้ทำขึ้นภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๖ เล็กน้อย ในเมืองคันธาระหรือเมืองมถุรา แต่ยังไม่ตกลงกันแน่นอนในเรื่องศักราช หรือว่าในสองเมืองนั้น เมืองไหนเป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นก่อน บางท่านก็มีความเห็นว่าคงทำขึ้นพร้อม ๆ กัน และต่างฝ่ายต่างทำ

ประเทศคันธาระตั้งอยู่ในระหว่างประเทศปากีสถานและอาฟกานิสถาน สมัยนั้นเจ้าต่างประเทศครอบครองอยู่ และก่อนหน้านั้นหลายศตวรรษคือราวพุทธศตวรรษที่ ๒ พระเจ้าอาเลก-ซานเดอร์สิ้นพระชนม์แล้ว อาณาจักรก็แตกแยกกันเป็นส่วน ๆ และเจ้าบ้านผ่านเมืองเป็นจำนวนมากก็ตั้งตนขึ้นเป็นอิสระ ส่วน

ประเทศคันธาระซึ่งมีประชาชนชาวกรีกตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก ก็ตกอยู่ในอำนาจของราชวงศ์กรีกที่ครองประเทศแบกเตรียอยู่ระยะหนึ่ง ภายหลังตกอยู่ในอำนาจของกษัตริย์อินเดีย คือ พระเจ้าจันทรคุปต์ต้นราชวงศ์โมริยะ ในรัชสมัยราชนัดดาของพระเจ้าจันทรคุปต์ คือ พระเจ้าอโศก ซึ่งได้เป็นผู้ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเป็นการใหญ่ ชาวคันธาระส่วนมากก็ได้เข้าถือพระพุทธศาสนา เพราะเหตุที่ราชวงศ์สุงคะซึ่งสืบต่อจากราชวงศ์โมริยะ ไม่เข้มแข็งพอจะปกครองอาณาจักรไว้ได้ ประเทศคันธาระก็แตกแยกกันไปอีก ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ราชวงศ์ศะกะซึ่งได้รับการศึกษาตามประเพณีของกรีก ได้เข้าครอบครองคันธารราฐ ในสมัยนั้นจักรวรรดิโรมมีอำนาจครอบครองตลอดแคว้นเมดิเตอเรเนียนทั้งหมด มีสมบัติพัสถานมากหลายและมีความต้องการสินค้าฟุ่มเฟือยไม่มีสิ้นสุด พ่อค้าพาณิชต่างๆ ทำการค้าไหมและเครื่องเทศของตะวันออก แลกเปลี่ยนกับเหรียญทองและเครื่องหัตถกรรมของโรมัน มีอาทิเช่น เครื่องถ้วย เครื่องแก้ว ชวาลาสัมฤทธิ์ และรูปปฏิมากรรมของกรีกเป็นต้น ประเทศคันธาระตั้งอยู่ที่ชุมทางขบวนการค้าจากโรมไปอินเดีย และตะวันออกไกล จึงเป็นศูนย์กลางการค้าอย่างธรรมชาติ ขณะที่พ่อค้าพาณิชกำลังร่ำรวยด้วยการแลกเปลี่ยนสินค้านานาชนิดของกันและกันอยู่ นักปราชญ์ก็ได้แลกเปลี่ยนความคิดความเห็นกันและกัน พุทธศาสนิกประจำถิ่นก็ได้รับรสใหม่จากตะวันตก ชนชั้นผู้ปกครองซึ่งอบรมมาทางศาสนากรีกก็ได้เปลี่ยนมาถือพระพุทธศาสนาโดยพระเถระผู้คงแก่เรียนทั้งหลายมีพระนาคเสนเถระ เป็นต้น ในหนังสือ

มิลินทปัญหาได้กล่าวถึงการสนทนาธรรม ระหว่างพระยามิลินท์ และพระนาคเสนไว้อย่างกว้างขวาง

พวกพ่อค้าพาณิชผู้มั่งคั่ง และชนชั้นผู้ปกครองประเทศเอง เมื่อนับถือพุทธศาสนาแล้วก็บำเพ็ญกุศล โดยการสร้างวัดสร้างวากันเป็นการใหญ่ เป็นธรรมดาเมื่อปรารถนาจะตกแต่งวัดเหล่านั้นด้วยรูปปฏิมากรรม เขาก็ว่าจ้างศิลปินผู้อบรมมาตามประเพณีกรีกเป็นผู้กระทำ ทั้งศิลปินและเจ้านายสะกะผู้ได้รับวัฒนธรรมจากกรีก เห็นว่าเป็นการสมควรที่จะทำรูปพระพุทธเจ้าลงในรูปปฏิมากรรมอย่างรูปเทพเจ้าทั้งหลาย เพราะเขาเหล่านั้นคุ้นเคยกับรูปเทพเจ้าต่าง ๆ ของเขาเป็นเวลาตั้งร้อย ๆ ปีมาแล้ว เช่นรูปเซอุส อะปลโล และเทพเจ้าที่สำคัญองค์อื่น ๆ เป็นต้น เขาต้องการรูปพระพุทธเจ้าจำหลักลงในแผ่นหินให้เหมือนรูปเทพเจ้าบ้าง แต่ศิลปินครั้งพระเจ้าอโศกไม่เคยได้จำหลักรูปพระพุทธเจ้าไว้ในเรื่องพุทธประวัติเลย ทำไว้เพียงแต่รูปสัญญลักษณ์เปรียบเทียบเท่านั้น หาเป็นตัวบุคคลปรากฏในภาพนั้น ๆ ไม่ ทั้งในเวลานั้นก็ไม่มีใครที่จำได้ว่าพระพุทธองค์มีพระรูปพระโฉมจริงเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้นเมื่อกรีกคิดทำพระพุทธรูป จึงจำเป็นต้องประดิษฐ์ลักษณะอันสมควรขึ้น ก็ลักษณะอย่างไรเล่าจึงจะเป็นลักษณะอันสมควร ลักษณะนั้นจะต้องมีเครื่องหมายบางประการหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะทำให้พระพุทธเจ้าแปลกกับคนอื่น ๆ ในภาพนั้น และจำเป็นต้องเป็นของงดงามตามรสนิยมของอินเดียด้วย ในชั้นแรกเขาใช้ลักษณะอันหนึ่งเกือบเหมือนเทพเจ้าของกรีก แต่เพิ่มเครื่องหมายพิเศษเข้าอีก ๒–๓ อย่าง พระสรีรร่างของ

พระพุทธเจ้าก็เหมือนของมนุษย์ธรรมดา พระพักตร์เป็นอย่างฝรั่ง พระเกศาทำเป็นผมเส้นยาวสลวย จีวรทำเป็นเหมือนเสื้อคลุมของโรมันย่นเป็นริ้ว ๆ เหมือนของจริง แต่พระพุทธองค์มีใบพระกรรณยาน (โดยหมายว่าเป็นธรรมดาของผู้ที่เป็นเจ้านายย่อมต้องทรงเครื่องประดับหนักๆมากจนทำให้ใบพระกรรณยาน) มีกงจักรที่ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาท มีอุณาโลมระหว่างพระขนงตามที่ตำรามหาปุริสลักษณะพยากรณศาสตร์พรรณนาไว้ ถึงแม้รูปเหล่านี้จะสวยงามพอในสายตาฝรั่ง แต่ก็ยังไม่แสดงความสวยงามอันยิ่งยวดตามที่ชาวอินเดียต้องการ ฉะนั้นเพื่อแก้ปัญหาอันนี้จะได้โดยตั้งใจหรือบังเอิญก็ตาม ศิลปินได้ยืมลักษณะบางประการมาจากสกุลช่างเมืองมถุราอันใกล้เคียงกัน จัดสร้างสรีร-ร่างลักษณะอย่างมหาบุรุษขึ้น

เมืองมถุราตั้งอยู่ข้างใต้ของเมืองเดลี (ฑิลลี) ปัจจุบันราว ๑๐๐ ไมล์ เมืองนี้ประดิษฐ์ลักษณะพระพุทธรูปของตนเองขึ้น ในสมัยเดียวกันกับแคว้นคันธาระ แทนที่จะเอาอย่างลักษณะรูปเทพเจ้าของกรีก กลับเอาแบบอย่างของลักษณะรูปยักษ์และรูปกษัตริย์ ซึ่งมีอยู่แล้วในศิลปอินเดียสมัยโบราณครั้งพระเจ้าอโศก แทนที่จะเริ่มต้นด้วยของจริงกลับเริ่มต้นด้วยสัญญลักษณ์ ไม่สนใจที่จะทำโครงสร้างกระดูก กล้ามเนื้อ ผม และริ้วผ้า ให้ถูกต้องเหมือนของจริง พระเกศาของพระพุทธเจ้าขมวดมุ่นเป็นต่อมอยู่บนกระหม่อม วงพระพักตร์เป็นอย่างอินเดีย ทรงจีวรบาง ๆ แนบติดกับพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงมีใบพระกรรณยาว พระอุณาโลมระหว่างพระขนง กงจักรที่ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาท ลักษณะ

เหล่านี้และอื่น ๆ ทำขึ้นตามคำอธิบาย ในหนังสือมหาปุริสลักษณะพยากรณศาสตร์ ซึ่งใช้กันอยู่ในเวลานั้น แล้วเลยกลายเป็นลักษณะอันสำคัญของพระพุทธรูปไป

ต่อมาอีกระยะหนึ่ง ศิลปินเมืองมถุราและคันธาระต่างก็มีอิทธิพลเหนือกันและกัน แล้วก็บังเกิดวัตถุผสมกับความคิดอันใหม่ขึ้น ลักษณะอัจฉริยบุรุษก็วิวัฒนาการขึ้นอีก คือ เกิดทำพระเกศาขมวดเป็นวงกลมขึ้นเหนือพระเศียร ตามที่พระคัมภีร์กล่าวไว้ แม้จนบนกระหม่อมก็เต็มด้วยขมวดวงกลมเหล่านั้น จนแลเห็นเป็นโป่งอยู่บนกะโหลกศีรษะ โป่งนี้เรียกว่า "อุณหิส" ตามคำอธิบายของพระคัมภีร์ (มหาปุริสลักษณะพยากรณศาสตร์) ใหม่ แล้วเลยกลายเป็นส่วนของกายวิภาคอันหนึ่งซึ่งจะขาดเสียมิได้

สกุลช่างชั้นหลังต่อมาก็รับเอาสูตรนี้เป็นอย่างเดียวกัน และค่อย ๆ กลายเป็นมาตรฐานขึ้นคือ มีอุณหิส พระเกศาขมวดเป็นวงกลม ใบพระกรรณยาวยาน และลักษณะอื่น ๆ อีก ๒–๓ อย่าง เป็นประจำ ศิลปสมัยอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗ – ๙) ทำจีวรค่อนข้างบางและเป็นริ้วเหมือนของจริง ในสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐–๑๑) จีวรบางทีก็ยังทำเป็นริ้วอยู่บ้าง แต่โดยมากทำเป็นจีวรเรียบและบางติดแนบกับพระองค์ทีเดียว

ภายหลังประเทศต่าง ๆ ก็ทำพระพุทธรูปเปลี่ยนแปลงไปตามฝีมือช่างแห่งประเทศของตน จึงบังเกิดเป็นสกุลช่างต่าง ๆ ขึ้น และสกุลช่างต่าง ๆ นี้ก็ทำเป็นพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในเรื่องพุทธประวัตินั้นเอง

วัตถุสถานทางพุทธศาสนาที่พบในประเทศไทย ก่อนสมัยทวารวดี

หนังสือมหาวงศ์ พงศาวดารลังกากล่าวว่า พระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งครองประเทศอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ ๓ ได้ทรงส่งสมณทูต ๒ องค์ มาประกาศพุทธศาสนายังสุวรรณภูมิประเทศ ประเทศสุวรรณภูมินี้ นักปราชญ์ทั้งหลายมีความเห็นพ้องต้องกันว่า คงอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปอาเซียนี้ แต่จะอยู่ที่ไหนยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ บางท่านเห็นว่า เมืองนครปฐมนี้เองน่าจะเป็นราชธานีของอาณาจักรสุวรรณภูมิในครั้งนั้น ที่สันนิษฐานเช่นนี้ ก็เพราะมีจดหมายเหตุจีนกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ถ้าจะไปเมืองพม่าจากเมืองเขมร จะต้องแล่นเรือผ่านเมืองทอง (สุวรรณภูมิ) ก่อน ในขณะนั้นเมืองนครปฐมตั้งอยู่ริมทะเล และยังมีหลักฐานสนับสนุนข้อสันนิษฐานนี้อีก เป็นต้นว่า พระปฐมเจดีย์องค์เดิม ซึ่งยังมีรูปจำลองให้เห็นอยู่ทางด้านใต้ของพระปฐมเจดีย์องค์ปัจจุบัน ถ้าตัดเอาพระปรางค์ข้างบนซึ่งเป็นของสร้างเพิ่มเติมในสมัยหลังออกเสียแล้ว จะเห็นว่ารูปคล้ายสถูปเมืองสาญจิ ซึ่งสร้างขึ้นในประเทศอินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ ๕ มาก สถูปแบบนี้ สร้างเป็นของใหญ่โตและมีอยู่หลายแห่งในบริเวณจังหวัดนครปฐม นอกจากนี้ยังมีรูปสัญญลักษณ์ต่างๆ ที่ทำขึ้นแทนพระพุทธรูปตามคติครั้งพระเจ้าอโศกอยู่เป็นอันมาก เป็นต้นว่ารอยพระพุทธบาท แท่นหินอันเป็นอาสนะบูชา เสมาธรรมจักร

กับกวาง โดยเฉพาะเสมาธรรมจักรกับกวาง อันหมายถึงปางพระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีนั้น มีอยู่เป็นจำนวนมากมาย อย่างไรก็ดี ลวดลายประกอบรูปสัญญลักษณ์เหล่านี้ คล้ายคลึงกับฝีมือช่างคุปตะ ในประเทศอินเดีย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ – ๑๑) เหตุนี้อาจเป็นของที่ทำขึ้นภายหลัง แต่ทำเลียนวัตถุดั้งเดิมที่สมณทูต ๒ องค์ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชนำเอาเข้ามาก็ได้ วัตถุดั้งเดิมนี้อาจจะสูญหายไปเสียแล้ว การที่ชาวทวารวดียังคงนับถือพุทธศาสนาลัทธิหินยานอยู่ ก็เป็นพยานสนับสนุนอย่างหนึ่งว่า ดินแดนแถบนี้คงได้รับพุทธศาสนามาครั้งพระเจ้าอโศก ซึ่งทรงนับถือพุทธศาสนาลัทธิหินยาน เพราะศิลปสมัยคุปตะนั้น มักทำในพุทธศาสนาลัทธิหินยานเป็นพื้น ต่อจากวัตถุสถานที่อาจจัดเข้าอยู่ในศิลปของอินเดียสมัยโบราณดังกล่าวมาข้างต้น ก็ยังมีผู้ค้นพบพระพุทธรูปแบบฝีมือช่างอมราวดี หรืออนุราธปุระ (ลังกาเก่า) ซึ่งเจริญขึ้นทางภาคใต้ของประเทศอินเดียระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๗ – ๙ พระพุทธรูปสัมฤทธิ์เหล่านี้เป็นของเล็ก คงเป็นวัตถุที่พ่อค้าชาวอินเดียนำเอาเข้ามา ได้พบในประเทศไทยหลายองค์ เป็นต้นว่า พระพุทธรูปปางโปรดสัตว์ (คือพระหัตถ์ขวาทำจีบนิ้ว พระหัตถ์ท่าแสดงธรรม พระหัตถ์ซ้ายประทานพร) พบที่ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี องค์หนึ่ง พระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ (คือจีบนิ้วพระหัตถ์ทั้งสองเป็นวงกลมท่าแสดงธรรม) พบที่จังหวัดนครราชสีมาอีกองค์หนึ่ง อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน ที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถานเป็นส่วนของบุคคล

ก็มีอีกหลายองค์ พระพุทธรูปแบบนี้จึงรวมเป็นรูปแบบศิลปสมัยอมราวดีทั้งสิ้น

ควรจะกล่าวเพิ่มเติมในที่นี้ไว้ด้วยว่า สถูปและรูปสัญญลักษณ์ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ยังมีทำกันอยู่ในอินเดีย ในสมัยอมราวดีชั้นต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ ๗ – ๘) ฉะนั้น สถูปและรูปสัญญลักษณ์ต่าง ๆ ที่พบในประเทศไทย ถ้าไม่เก่าถึงสมัยพระเจ้าอโศก ก็อาจจะเป็นของที่ได้แบบอย่างมาจากศิลปสมัยอมราวดีชั้นต้นก็ได้ การขุดค้นทางโบราณคดีที่จังหวัดนครปฐมต่อไปเท่านั้นอาจจะให้คำตอบนี้แก่เราได้

พระพุทธรูปที่ค้นพบในสมัยต่าง ๆ มีปางดังนี้ :–

พระพุทธรูปสมัยทวารวดี
(ระหว่าง พ.ศ. ๑๑๐๐ – ๑๗๐๐)

๑. ปางปฐมเทศนา
๒. ปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ
๓. ปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชรก็มี ขัดสมาธิราบก็มี
๔. ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์
๕. ปางมหาปาฏิหาริย์ หรือ ยมกปาฏิหาริย์
๖. ปางประทานอภัย
๗. ปางประทานพร
๘. ปางโปรดสัตว์ (พระหัตถ์ขวาจีบนิ้วพระหัตถ์ท่าแสดงธรรม พระหัตถ์ซ้ายหงายฝ่าพระหัตถ์ไปข้างหน้าในท่าประทานพร บางทีก็ถือชายจีวร)
๙. ปางนาคปรก
๑๐. ปางไสยา

พระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย
(ระหว่าง พ.ศ. ๑๒๐๐ – ๑๘๐๐)

๑. ปางมารวิชัย มีทั้งขัดสมาธิราบและสมาธิเพชร
๒. ปางลีลา
๓. ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์

๔. ปางโปรดสัตว์

๕. ปางประทานอภัย

๖. ปางนาคปรก

๗. ปางเทศนา

๘. ปางมหาปาฏิหาริย์ หรือ ยมกปาฏิหาริย์

พระพุทธรูปสมัยลพบุรี
(ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๐ – ๑๘๐๐)

๑. ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ มีทั้งจีบนิ้วพระหัตถ์ข้างเดียว และสองข้าง

๒. ปางประทานอภัย

๓. ปางประทานพร

๔. ปางโปรดสัตว์

๕. ปางนาคปรก มีทั้งอย่างองค์เดียว และอย่างรัตนตรัย-มหายาน (พระพุทธรูปนาคปรกอยู่กลาง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อยู่ข้างขวา นางปัญญาปารมิตาอยู่ข้างซ้าย)

๖. ปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ

๗. ปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ

พระพุทธรูปสมัยเชียงแสน
(ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐ – ๒๐๙๑)

๑. ปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร และขัดสมาธิราบ
๒. ปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ และขัดสมาธิเพชร
๓. ปางอุ้มบาตร
๔. ปางประดิษฐานรอยพระบาท
๕. ปางไสยา
๖. ปางนั่งห้อยพระบาท
๗. ปางลีลา
๘. ปางเปิดโลก
๙. ปางประทับยืน
๑๐. ปางถวายเนตร

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย
(ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๐๐ – ๑๙๘๑)

๑. ปางไสยา
๒. ปางลีลา
๓. ปางประทานอภัย มีทั้งยกพระหัตถ์ข้างเดียวและสองข้าง
๔. ปางมารวิชัย มีทั้งขัดสมาธิราบและขัดสมาธิเพชร
๕. ปางถวายเนตร
๖. ปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ
๗. ปางประทานพร
๘. ปางประทับยืน

พระพุทธรูปสมัยศรีอยุธยา
(ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๒๓๑๐)

๑. ปางไสยา
๒. ปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ และสมาธิเพชร
๓. ปางสมาธิ ขัดสมาธิราบและขัดสมาธิเพชร
๔. ปางประทานอภัย มีทั้งยกพระหัตถ์ข้างเดียวและสองข้าง
๕. ปางปาเลไลยก์
๖. ปางลีลา
๗. ปางประทับยืน

พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์
(ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ ลงมา)

๑. ปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ
๒. ปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ
๓. ปางประทานอภัย มีทั้งยกพระหัตถ์ข้างเดียวและสองข้าง
๔. ปางไสยา
๕. ปางขอฝน (ปางคันธาระ)

พระปางในรัชกาลที่ ๓
(จากพุทธเจดีย์สยาม)

มีคติการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๓ อย่างหนึ่ง เดิมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้เหมือนอย่างโบราณกษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้เคยทรงบำเพ็ญ จึงโปรด ฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเลือกค้นในคัมภีร์มีเรื่องพุทธประวัติ คัดเลือกพุทธอิริยาบถปางต่าง ๆ เพิ่มเติมขึ้นนับรวมกับแบบเดิมเป็น ๔๐ ปาง ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างขึ้นและบัดนี้ประดิษฐานอยู่ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือ

๑. ปางทุกกรกิริยา	๒. ปางรับมธุปายาส
๓. ปางลอยถาด	๔. ปางทรงรับหญ้าคา
๕. ปางมารวิชัย	๖. ปางสมาธิ
๗. ปางถวายเนตร	๘. ปางจงกรมแก้ว
๙. ปางประสานบาตร	๑๐. ปางฉันสมอ
๑๑. ปางลีลา	๑๒. ปางประทานเอหิภิกษุอุปสมบท
๑๓. ปางปลงกรรมฐาน	๑๔. ปางห้ามสมุทร
๑๕. ปางอุ้มบาตร	๑๖. ปางภุตตาภิจ
๑๗. ปางพระเกศธาตุ	๑๘. ปางเสด็จลงเรือขนาน
๑๙. ปางห้ามญาติ	๒๐. ปางพระป่าเลไลยก์

๒๑. ปางห้ามพระแก่นจันทน์	๒๒. ปางนาคาวโลกน์
๒๓. ปางปลงพระชนม์	๒๔. ปางรับอุทกัง
๒๕. พระสรงน้ำ	๒๖. ปางยืน
๒๗. ปางคันธารราฐ	๒๘. พระรำพึง
๒๙. ปางสมาธิเพชร	๓๐. ปางแสดงชราธรรม
๓๑. ปางประดิษฐาน พระพุทธบาท	๓๒. ปางสำแดงโอพาริกนิมิต
๓๓. ปางรับผลมะม่วง	๓๔. ปางขับพระวักกลิ
๓๕. ปางไสยา	๓๖. ปางฉันมธุปายาส
๓๗. ปางห้ามมาร	๓๘. ปางสนเข็ม
๓๙. ปางชี้พระอัครสาวก	๔๐. ปางเปิดโลก

นอกจากปาง ๔๐ ที่กล่าวมานี้ ยังมีพระปางตอนแรกที่ตรัสรู้ ที่เรียกว่าเสด็จประทับ ณ สัตตมหาสถานอีก ๗ ปาง คือ

สัตตมหาสถานที่ ๑ ปางนั่งสมาธิใต้ต้นโพธิ์
สัตตมหาสถานที่ ๒ ปางถวายเนตร
สัตตมหาสถานที่ ๓ ปางจงกรมแก้ว
สัตตมหาสถานที่ ๔ ปางทรงพิจารณาพระธรรมในเรือนแก้ว
สัตตมหาสถานที่ ๕ ปางนั่งสมาธิใต้ต้นไทร
สัตตมหาสถานที่ ๖ ปางนาคปรก นั่งสมาธิใต้ต้นจิก
สัตตมหาสถานที่ ๗ ปางรับผลสมอ บาตร ข้าวสัตตู นั่งสมาธิใต้ต้นไม้เกด

ปางสัตตมหาสถานทั้ง ๗ นี้ เห็นจะเป็นปางเกร็ดที่ทำยักเยื้องออกไป เพื่อให้มีเรือนแก้วและต้นไม้ประกอบ พระพุทธกิริยาก็ซ้ำกับปางที่กล่าวมาใน ๔๐ นั้น

มีพระปางต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง กำหนดตามนพเคราะห์สำหรับบูชาเนื่องด้วยพิธีทักษา คือ :-

พระอาทิตย์	พระถวายเนตร
พระจันทร์	พระห้ามสมุทร
พระอังคาร	พระไสยา (ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเปลี่ยนเป็นพระคันธารราฐ)
พระพุธ	พระอุ้มบาตร
พระพฤหัสบดี	พระสมาธิ
พระศุกร์	พระรำพึง
พระเสาร์	พระนาคปรก
พระราหู	พระป่าเลไลยก์
พระเกตุ	พระขัดสมาธิเพชร นั่งสมาธิ

สารบาญเรื่อง

ข้อความเบื้องต้น	หน้า	๑
ปางพระ ประทับนั่ง มหาภิเนกษกรมณ์	,,	๙
ตัดพระเมาลี	,,	๑๑
ทุกกรกิริยา	,,	๑๓
ทรงรับมธุปายาส	,,	๑๕
เสวยมธุปายาส	,,	๑๗
ลอยถาด	,,	๑๙
มารวิชัย หรือ ตรัสรู้	,,	๒๓
สมาธิ หรือ ตรัสรู้	,,	๒๕
เรือนแก้ว	,,	๓๑
นาคปรก	,,	๓๓
ฉันสมอ	,,	๓๕
ประสานบาตร	,,	๓๗
ทรงรับสัตตูก้อน สัตตูผง	,,	๓๙
พระเกศธาตุ	,,	๔๑
ปฐมเทศนา	,,	๔๕
ประทานเอหิภิกษุ	,,	๔๗
ภูตตากิจ	,,	๔๙
ชื้อัครสาวก	,,	๕๓
ประทับเรือขนาน	,,	๕๕

	ทรงรับผลมะม่วง	หน้า	๖๑
	แสดงยมกปาฏิหาริย์	,,	๖๓
	สมาธิเพชร	,,	๗๓
	ขับพระวักกลิ	,,	๘๑
	ปาเลไลยก์	,,	๘๓
	ทรงสนเข็ม	,,	๘๗
	ทรงพิจารณาชราธรรม	,,	๙๑
	แสดงโอฬาริกนิมิต	,,	๙๓
	ห้ามมาร	,,	๙๕
	ปลงอายุสังขาร	,,	๙๗
	ทรงรับอุทกัง	,,	๑๐๑
	พระคันธารราฐ (ปางคันธาระ)	,,	๑๑๓
	พระชัยวัฒน์	,,	๑๑๗
ประทับยืน	ประสูติ	หน้า	๗
	ทรงรับหญ้าคา	,,	๒๑
	ถวายเนตร	,,	๒๗
	รำพึง	,,	๔๓
	ห้ามสมุทร	,,	๕๑
	แสดงอิทธิปาฏิหาริย์	,,	๕๗
	อุ้มบาตร	,,	๕๙
	ห้ามพระแก่นจันทน์	,,	๖๕
	เสด็จลงจากดาวดึงส์	,,	๖๙

	เบิดโลก	หน้า	๗๑
	ประทับยืน	,,	๗๕
	ประดิษฐานรอยพระบาท	,,	๗๗
	สรงน้ำฝน	,,	๗๘
	ปลงกรรมฐาน	,,	๘๕
	ห้ามญาติ	,,	๘๘
	นาคาวโลก	,,	๙๘
	พระทรงเครื่อง (ปางทรมานพระยามหาชมพู)	,,	๑๐๕
	ประทานพร	,,	๑๐๗
	ประทานอภัย	,,	๑๐๘
	โปรดสัตว์	,,	๑๑๑
	พระคันธารราฐยืน	,,	๑๑๕
พุทธดำเนิน	จงกรมแก้ว	,,	๒๘
	ลีลา	,,	๖๗
พุทธไสยา	ไสยา หรือ ปางปรินิพพาน	,,	๑๐๓
มูลเหตุสร้างพระพุทธรูป		,,	๑๑๘
วัตถุสถานทางพุทธศาสนาที่พบในประเทศไทย		,,	๑๒๔
ปางพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ		,,	๑๒๗
พระปางในรัชกาลที่ ๓		,,	๑๓๑
สัตตมหาสถาน		,,	๑๓๒
พระประจำวัน และนพเคราะห์		,,	๑๓๓